

Lahorka Plejić-Poje
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
lplejic@ffzg.hr

VETRANOVIĆEV OČENAŠ

U članku se razmatra odnos Vetranovićeve *Pjesance vrhu očenaša* prema prototekstu — Očenašu, pri čemu se opisuje na koji se način molitva amplificira te kako postaje lirskom religioznom pjesmom. Međutim, budući da se u parafrazi, osim različitih teoloških i vjerskih pitanja, tematiziraju i svjetovna, aktualna zbivanja (pojava protestantizma, turska osvajanja, različite društvene anomalije poput korupcije i sl.), nerijetko u polemičkome tonu, zaključuje se da pjesma uvelike nadilazi granice molitve, s jedne strane, i granice lirske religiozne pjesme, s druge strane. Tako se pokazuje da je parafraza Očenaša u znatnijoj mjeri obilježena pripadnošću Vetranovićevoj autorskoj poetici nego poetici onodobne religiozne lirske pjesme.

U korpusu religioznoga pjesništva hrvatske ranonovovjekovne književnosti u posebnu se podvrstu, prema kriteriju podrijetla teme, mogu izdvojiti one pjesme koje su nastale na temelju biblijskoga prototeksta. Misli se pritom na pjesme koje se temelje na nenarativnim predlošcima i koje se obično uvrštavaju u liriku. Riječ je tu ponajprije o psalmima, za kojima su stari hrvatski pjesnici često posezali. Vrlo prošireni, rabljeni u katehezi, psalmi su postali ne samo kršćanskim molitvama, nego su njihovi prepjevi i parafraze prelazili okvire liturgijske i molitvene, dakle praktične namjene, i ulazili u područje lirike. Očenaš pak, kao — u odnosu na psalme — nova, novozavjetna, univerzalna molitva, neopterećena mjesnim i vremenskim obilježjima ili povijesnim zbivanjima, važeća u najrazličitijim kontekstima, molitva koju je izgovorio sam Krist, u staroj je hrvatskoj književnosti rjeđe bila predmetom obrada. Premda se o njoj reflektiralo i premda su je tumačili brojni teolozi i pisci, u korpusu dubrovačke renesansne književnosti sačuvane su samo dvije pjesničke obrade Očenaša. Molitvu Gospodnju *izmolili* su u dvanaestercima Mavro Vetranović

(1482–1576) i Nikola Dimitrović (oko 1510–1553).¹

Prije nego što se osvrnem na dubrovačke parafraze, podsjećam ukratko da je Očenaš, dakle molitva koju je kršćanstvu, prema dvama evanđeljima, namro sam Krist, zapisana dvaput: u Lukinu (Lk 11, 2b–4) i u Matejevu evanđelju (Mt 6, 9b–13). Matejeva je inačica nešto duža. Nastala je između 75. i 85. godine, a predstavlja židovsko-kršćansku redakciju Očenaša. Za razliku od Lukina evanđelja, Matejevo evanđelje Očenaš uklapa u Isusov govor na Gori, dakle unutar zbirke »najvažnijih Isusovih riječi, uputa i govora kojima je Isus želio popraviti život svojih sljedbenika« (Rebić 1995:16). Taj je dulji, Matejev Očenaš, postao i dijelom kršćanske liturgije.

Premda bi Vetranovićeva *Pjesanca vrhu Očenaša* za potpunije razumijevanje zahtijevala i teološko tumačenje, ovdje ću pokušati izdvojiti samo neke značajke te pjesme zanimljive iz književnopovijesne vizure. Zanimat će me ponajprije na koji je način Vetranović amplificirao Očenaš, koje je tematske svjetove svojom parafrazom otvorio, odnosno, čime je ispunio potencijalno vrlo širok prostor koji otvara svaki pojedini redak Očenaša, i kako je to učinio, s obzirom na to da je intervenirao u tekst koji je ne samo dio Svete knjige, nego je i liturgijska molitva, temeljna i ključna i u osobnoj i u kolektivnoj kršćanskoj pobožnosti. Zanimat će me i odnos parafraze Očenaša prema drugim Vetranovićevim pjesmama.²

U kontekstu proučavanja religioznih djela stare hrvatske književnosti koja su nastala na temelju biblijskih predložaka, pojam parafraza, a osobito je to slučaj s prepjevima psalama i s manjim djelima epske naravi, ponekad se rabi gotovo kao generički termin, odnosno kao ekvivalent žanrovskoj odrednici. Terminom parafraze djelo se ipak ne može žanrovski odrediti, nego se može tek ukazati na njegovu *drugotnost*, odnosno na vezu s prototekstom. Budući da je polazni tekst iz Biblije, sasvim je jasno da uporaba termina *parafraza* podrazumijeva i to da se smisao novoga teksta ne smije bitno mijenjati.

¹ Vetranovićeva je pjesma tiskana u njegovoj knjizi *Pjesni razlike*, SPH knj. III, Zagreb 1871, a Dimitrovićeva u knjizi *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, knj. V, Zagreb 1873.

² Podsjećam da je Vetranović, kad je riječ o biblijskim predlošcima, osim parafraza psalama i Očenaša, ispjevao i *Pjesancu o Jobu*, koja se također u nekome smislu može smatrati parafrazom starozavjetne *Knjige o Jobu*, potom *Tužbu kralja Davida vrhu Absalona*, kao i *Tužbu kralja Davida*, a posegnuo je i za *Vjеровanjem*, koje, doduše, nije biblijske provenijencije, no pripada u ključne kršćanske molitve. U Vetranovićevoj parafrazi *Vjеровanja* nema znatnijih sadržajnih proširenja, a proširenja koja bi utjecala na smisao u potpunosti izostaju: budući da je *Credo* doktrinarna ispovijest, čin definiranja vlastite vjere, amplifikacije u parafrazi ponajviše su retoričke — ukrasne naravi.

Mavro Vetranović i Nikola Dimitrović, obojica Dubrovčani, gotovo suvremenici, obojica autori niza religioznih pjesama, posegnuli su za Očenašem na vrlo sličan način. Njihova obrada Očenaša s jedne se strane oslanja o postupke karakteristične za religioznu liriku, dok se s druge strane služi teološkim odnosno katehetskim diskurzom. U katekizmima se, naime, objašnjava i komentira svaki redak Očenaša zasebno.³ I u sastavima dvojice dubrovačkih pjesnika parafraza je organizirana tako da se svaki redak iz Očenaša razrađuje, komentira i nadopunjuje nizom stihova, pri čemu nastaju sastavi znatno većega opsega od predloška. Vetranovićeva parafraza broji 466 redaka, a Dimitrovićeva 556, dakle čak stotinjak redaka više. Obje su parafraze ispjevane, kao što je spomenuto, u dvostruko rimovanim dvanaestercima. Ipak, uz brojne sličnosti, među dvjema parafrazama ima i razlika.

Na razlike ukazuju već i naslovi. Vetranović je, ukoliko je riječ o njegovu naslovu, a ne o prepisivačevoj intervenciji, svoju parafrazu naslovio *Pjesanca vrhu očenaša*. Dimitrovićeva je pjesma naslovljena *Tumačenje od Očenaša*. Dok bi Dimitrovićev naslov mogao stajati i iznad teološke rasprave ili poglavlja o molitvi Gospodnjoj u katekizmu, Vetranovićev naslov dopušta nešto veću slobodu. Dopušta, naime, da se *tumačenju* dodaju i sadržaji koji izlaze iz okvira teološkoga raščlanjivanja molitve. Uostalom, razlika između tih dviju pjesama vidljiva je već na prvi pogled: u Dimitrovića je izvučen svaki pojedini redak Očenaša, koji stoji samostalno, te njemu slijedi *tumačenje* odnosno razrada, dok su u Vetranovića retci Očenaša uvučeni u stihove te se ne izdvajaju iz korpusa pjesme, nego iskaz teče *in continuo*. Popusti li čitatelju koncentracija, u Vetranovićevoj će parafrazi lako previdjeti prelazak na sljedeći redak Očenaša, dok se kod Dimitrovića, upravo zato što reci Očenaša nisu verzificirani, nego su čak i grafički izdvojeni i jasno uočljivi, tako nešto ne može dogoditi. Osim što je u njega svaki pojedini redak Očenaša izdvojen kao samostalan redak, kojemu onda slijedi razrada, još je važnija razlika između dvojice pjesnika to što Dimitrović svojim *tumačenjem* ne izlazi ni u jednome trenutku iz domene teološkoga i vjerskoga u užemu smislu riječi. U *Tumačenju* se reflektira o Bogu i božanskoj naravi te se, na različite načine, iskazuje pobožnost. Dimitrovićeva parafraza nastaje interferencijom molitve i lirske religiozne

³ Prije Vetranovića, takvo tumačenje Očenaša sadrže, naprimjer, priručnici *Kvadruga duhovnim zakonom i Antonina*. V. o tome u knjizi F. E. Hoška, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb 1985, str. 14, kao i u *Srednjovjekovnoj književnosti* E. Hercigonje, Zagreb 1975, str. 389–390. Očenaš se tako tumači i danas, naprimjer u knjizi A. Rebića *Oče naš. Molitva Gospodnja*. I, što je zanimljivo, tumačenje Očenaša, čak i kad je pisano iz egzegetskih odnosno katehetskih pobuda, nije lišeno mjestimične ekstatičnosti i apologetskog tona.

pjesme te ne prerasta bitno okvire tih dvaju žanrova ni motivskim reper-toarom ni komunikacijskim situacijama koje pjesma implicira.

Tko je bio prvi, Vetranović ili Dimitrović, teško je reći. Dimitrović je tridesetak godina mlađi od Vetranovića, no ovaj je svoga kolegu po peru nadživio za 23 godine. Zna se da je Vetranović pisao i u zrelim godina-ma. To mi se pitanje ipak ne čini presudnim u čitanju Vetranovićeve *Oče-naša*, i to stoga što se dvije parafraze podudaraju u određenim vjerskim motivima, govornim procedurama i formulama koje predstavljaju opća mjesta katoličke pobožnosti, i inače obaveznima u religioznoj literaturi, i koje, uostalom, u molitvama, propovijedima, ispovijedima, meditacijama, a donekle i u teološkim traktatima, žive i danas.

Prije detaljnijega uvida u Vetranovićevu parafrazu, upozorila bih na zanimljiv članak Josipa Užarevića o strukturi Očenaša (Užarević 1994). Ovdje ću izdvojiti samo nekoliko autorovih rečenica, koje mi se čine po-ticajnama za uvod u razmatranje Vetranovićeve pjesme. Užarević, naime, tumači dvostruku ulogu koju je evanđeljski zapis Očenaša imao u kršćan-skoj kulturi: »Očenaš istodobno obavlja u najmanju ruku dvije funkcije: jedna je sadržana u izravnoj komunikaciji s Bogom (Ocem), a druga je po-sredničko-modelska: pokazuje se *kako* treba moliti. Čini se da je u suvre-menoj svijesti ova druga funkcija potisnuta na račun one prve, i to se — po momu sudu — ne bi trebalo ocjenjivati kao pozitivna tendencija. U tome bi se, naime, slučaju Očenaš mogao shvatiti mehanički, kao jedna od molitava koja popunjava svakodnevni molitveni repertoar.« (1994:85) Dalje kaže Užarević: »...Očenaš nije bio mišljen kao čvrsta (tvrda) struk-tura. Naprotiv, on kao da pretpostavlja strukturnu otvorenost: molbe se i želje mogu prema potrebi dodavati i oduzimati. Stječe se dojam da je Isus izrekao Očenaš *ad hoc*, iz situacije, ne imajući ga prije u pameti kao gotov, zaokružen tekst. Ta otvorenost strukture mogla bi poslužiti kao još jedan argument da je Očenaš bio mišljen u prvome redu kao molitveni uzorak ('Gospodine, nauči nas moliti...', Lk 11,1).« (ibid., 88)

I, konačno, pri završetku svoga članka Užarević napominje da Očenaš podrazumijeva »zahtjev da se molitvena struktura stapa s uvijek novim i promjenljivim strukturama života« (ibid., 90). Očito je na taj zahtjev svo-jom parafrazom odgovorio i Mavro Vetranović.

Kada se iz Vetranovićeve pjesme izluči *čisti* Očenaš, dobiva se sljedeći tekst (u zgradama je broj stiha iz parafraze):

- Oče naš, koji si u višnjijeh na nebi (1)
- Svaki čas i vrime zatoj se svetilo
prislavno tve ime... (29–30)

- Tijem pridi tve carstvo... (71)
- Tijem volja tva budi, kako je na nebi,
takoj se sva zbudi na zemlji pri tebi (133–4)
- ...vazdašnji otče kruh daš nam ti daj danas... (205)
- ...ter naše sve duge odpušti i prosti... (272)
...dug našijem dužnikom kako mi praštamo (274)
- Još otče ne moj nas, ako se podoba,
uvesti u napas... (401–2)
- ...nego li izbav' nas i čuvaj i bljudi
svijeh zala... (455–6)

»Oče naš, koji si u višnjijeh na nebi...«, glasi početak Vetranovićeve pjesme. Prvi redak Očenaša zadržao je, dakle, početnu poziciju i postao prvim retkom parafraze. Prema službenom teološkom tumačenju, nebesa »ne označavaju mjesto [‘prostor’] nego način bitka; ne Božju udaljenost, nego njegovo veličanstvo« (*Katekizam* 681). U Vetranovića toj uvodnoj formuli slijedi 27 redaka smisao kojih se iscrpljuje pretežito u perifrastičkom proširenju »višnjijeh na nebi«. No dok se mjesto na kojemu prebiva Bog (to mjesto u pjesmi se naziva »državom«, stih 5) donekle shvaća kao prostor Božjega veličanstva, zanimljivo je da Vetranović, doduše uzgred, dodaje reference iz područja astronomije. Tako se s pola prenesena značenja prelazi na pol doslovnoga značenja te se konkretizira inače metaforički (simbolički) shvaćeno nebo. Ton je toga prvoga perifrastičkog proširenja, koje smislom ipak ne izlazi u znatnijoj mjeri izvan smisla prvoga retka prototeksta, ekstatičan. U cijelosti je ono izgovoreno kao apostrofa Boga, koja se može shvatiti i kao pohvalna molitva. Sadržajno, taj je dio u potpunosti vjerskoga odnosno teološkoga karaktera.

Od 25. retka Vetranovićeve parafraze najavljuje se drugi redak Očenaša, koji je sadržan u 29. i 30. retku parafraze: »Sveti se ime tvoje« postaje »Svaki čas i vrime zatoj se svetilo / prislavno tve ime...«, što po smislu ostaje u okvirima biblijskoga zaziva. Međutim, Vetranović ne zastaje na načelnoj formulaciji, nego želi da se sveti ime Božje dodaje vlastitu nadopunu-komentar: »kako je prije bilo«. U Vetranovića se, počevši od navedene interpolacije pa nadalje u parafrazi, napušta pozicija sjevremenosti Očenaša te se partikularizira i konkretizira, komentira i vrednuje, i to iz vizure ovozemaljske povijesti. U toj se interpolaciji, naime, tvrdi da je danas drugačije nego što je bilo nekada, tj. da je zaziv »sveti se ime tvoje« potrebniji nego što je bio nekoć. U parafrazi se općenito jasnije otvara pitanje vremena, i to ne samo u okviru dihotomije ovozemaljsko vrijeme — vječnost, nego se ono prvo, ovozemaljsko, aktualno vrijeme podvrgava komentarima i vrednovanju. Vetranovićev subjekt podsjeća, da-

kle, na prošlo vrijeme, u okvirima ovozemaljskih relacija, kada je, kako kaže, bilo mnogo svetaca-mučenika (stihovi 35–40), koji su bili spremni na žrtvu. U 43. retku iskaz počinje suprotnim veznikom i u njemu se, za razliku od do tada bezličnoga kazivanja, prvi put javlja prvo lice jednine: »Nu velmi tuguju i ne imam pokoja...« Iskaz, dakle, postaje personaliziran i, usto, određen povijesnim trenutkom. Kao što je rečeno, ukazuje se na opreku nekoć – sada, unutar koje se prošlost vidi kao bolje vrijeme, a sadašnjost se percipira kao vrijeme degradacije, jer da u sadašnjemu vremenu svjetovne vrijednosti prednjače pred duhovnima. Osim toga, uvodi se i motiv pakla, kao mjesto boravka onih koji nisu spremni na žrtve, učestao u religioznome pjesništvu, podjednako u visokoj, kao i u pučkoj literaturi. Od 63. retka »ja« postaje »mi«: »Nu smo mi svi zlobni i zledi sve puni...« (63). Subjektivom postaje kolektiv, a parafraza zadobiva ton pokorničke molitve.

Druga prošnja, »Dođi kraljevstvo tvoje«, parafrazira se ovako: »Tijem pridi tve carstvo ter milos ne krati / ter naše neharstvo u ljubav obrati...« (71–2). Pozicija iz koje se govori pozicija je vjernika-grešnika, pri čemu se jasno uspostavlja veza između načina života na ovome svijetu sa sudbinom na onome svijetu. Prototekst je proširen, no u idejnome smislu ostaje u skladu s kršćanskim tumačenjem. Potom se u parafrazi navedenoga retka Očenaša, što u Vetranovićevoj pjesmi obasiže šezdesetak stihova (od 71. do 132.), izmjenjuju molitvene dionice s temama koje se inače pojavljuju u svjetovnome pjesništvu i koje se tiču posve ovozemaljskih stvari, ideologije i politike. U tome se smislu posebno izdvaja, kao trenutačno najveći problem, pojava protestantizma:

navlaš grijeh, za koji u oštromu sjeveru
đaval nam razdvoji svoj zakon i vjeru... (79–80)

Nekoliko stihova dalje kaže se:

Plač, žalos i tužba zač se sva pobraja,
crkovna sva družba ar se sad razdvaja,
crkovni dom i stan ter se jur skončava,
gdi obnoć i obnoć hvala t' se sazdava... (85–88)

Reformacija se, kako se daje zaključiti između redaka, poima kao jedna od kazni za kršćanske grijeha, kao jedan od grijeha koji se isprečuju na putu iz ovozemaljske egzistencije (»noć«) u onostrano (»dan«) (75–78). Da je problem raskola bio opće mjesto koje je mučilo onodobni katolički svijet, pa tako i Dubrovčane, svjedoči i Dimitrović, čija se parafraza, kako je rečeno, gotovo u potpunosti zadržava u okviru teoloških razmatranja i pobožnih iskaza koji ne zadiru u aktualna povijesna i politička zbivanja, no ipak na jednome mjestu aludira na *otpadnike*:

Od svake ter strane sjedinit hti' rado
Ovce rastrkane, da je jedno sve stado.
Neka t' su na svitu svi priporučeni,
Nevjernos sliediti koji su naučeni.
Pritamne pameti prosvietli i njih um,
Neka tvoj prisveti sliediti budu drum,
I tvoje prijati privriedno krštenje
A krivieh parjati prorokov tvorenje... (135–142)

No dok se u Dimitrovića »moli« za protestante, a sudi se tek implicitno, u Vetranovića je osuda izravnija i snažnija.

Osuda protestantizma u Vetranovića se nastavlja osudom ratova. Čini se da se pritom aludira na različite sukobe među europskim vladarima ili unutar pojedinih vladarskih dinastija na koje se odnosi, naprimjer, i Vetranovićeva *Pjesanca gospodi krstjanskoj*, kao i stihovi u nekoliko drugih pjesama. Osuda ratova konkretizira se spominjanjem Turaka:

Tijem se jad pripravlja s razmirjem u rati
od turscijeh sabalja, ke nije moć smišljati,
poganske ter sile, pravo se rijet more,
jurve su pokrile sve kopno i more... (97–100)

Motiv se »turscijeh sabalja« pojavljuje u okrilju stereotipa koji turska osvajanja vidi kao kaznu za kršćanske grijehе. Usprkos tome što je dubrovačka književnost 16. stoljeća bila vrlo oprezna kad su u pitanju bili Turci, u Vetranovićevim se stihovima Turci nerijetko, premda suspregnuto, prozivaju kao zatornici kršćanstva, što se ne propušta učiniti ni u parafrazi Očenaša, molitve koja u izvornome obliku ne sadrži ni traga bilo kakvih aktualizacija.

Od 101. do 132. stiha slijedi dionica izgovorena kao kolektivna molitva prošnje, koja gotovo da bi mogla funkcionirati i istrgnuta iz konteksta, daleko kao samostalna molitva, u kojoj se subjekt obraća Bogu s »Oče«.

»Tijem volja tva budi, kako je na nebi, / takoj se sva zbudi na zemlji pri tebi« (133–134), opet posve vjerno polaznome tekstu, parafrazira se sljedeća prošnja Očenaša. U njoj je, uz pohvalnu molitvu, sadržan i motiv koji bi mogao ukazivati na polemičnost spram koncepta predestinacije, odnosno općenito spram onih koji nastoje »inovirati« kršćansko učenje.

Tijem zaman svi trude, želeći lje zaman
potajne tve sude objavit na bil dan,
i očito vidim ja da sunce vrhu svijeh
jednako od zgar sja vrhu dobrieh i zlijeh,
i u vrijeme u svako taj kripos velika
zgar kvasi jednako pravedna i grješnika;

i očito vidi svak, da voda od dažda,
od zgara iz oblak vrhu svijeh ka pada,
taj zemlju neplodnu i u zabit ka stoji
i plodu podobnu jednako napoji... (139–148)

Nekoliko stihova dalje vrednuje se ljudsko djelovanje, čime se, možda, implicitno pobija ideja apsolutne predestinacije, prema kojoj je nevažno što čovjek čini:

Desnica lje tvoja odpušta i usteže
i vlada svakoja, i driješi i veže,
i pravo svijeh plaća, kako se treba
za jednu sto vraća, kako tko djeluje. (153–156)

Sljedeći je odlomak iznimno zanimljiv, zasigurno izazovan i iz teološkog aspekta, te ga stoga navodim u cijelosti:

Nu moj duh misleći zahodi sebe van,
i javi i speći i obnoć i obnoć,⁴
o višnja visino, ter mučim i trudim,
zač mimo sve ino ne imam svijes da sudim,
kolik je otče moj u višnjijeh na nebi
mudros i razum tvoj rasplodan pri tebi;
ter ne vijem taj tko je, tko milos tuj steče
neizmjerne sve tvoje da sude izreče.
Zač nije svijes ni uma človjecje visine,
od tvoga razuma da iskusi dubine.
Pokli nije taj razum, da može tančinom
sve trude i tvoj drum iskusit načinom,
ni od sada po vijek vas neće bit nitkore,
beza dna tuj propas izmjerit da more,
potajna sva tvoja tva kripas da goji,
ke slaba svijes moja ne može da zbroji:
lje mislim u sebi, što otče jednoga
pritežeš sam k sebi, a nećeš drugoga,
svi sinci pokli smo i tvoj plod, otče moj,
koji se rodismo po krvi prisvetoj,
ku proli sinak tvoj, kad na križ pristupi,
da narod i puk svoj od robstva iskupi.
Još Jesus prislavan, kako zna svijet ovi,
Jordanom bi opran, da zakon ponovi,
ter mnozi narodi spasen'je primiše,
po krvi i vodi oprani ki biše;
a velik puk tone, gdi cvili i tuži,
ki tvoje zakone ne hotje da obsluži.

⁴ Vjerojatno bi trebalo pisati: obdan.

A ne vijem otče moj, je li tva odluka,
bez mjere tolik broj da gine od puka,
a mnogi shranjeni da se tuj nasele,
gdi dusi blaženi vazda se vesele.
Ovaj stvar pritanka ne da mi na svijeti
pokoja ni sankka tihoga vidjeti.
Tijem hrlim, da ostavim na družijeh ovi sud,
da ovdi zaglavim svršeno vas moj trud;
zač dalje što hodim pučinom gazeći,
dublje dno nahodim, zaman se kvaseći.
Nu lonac ne pravi lončaru nikako:
zašto mi pristavi ručicu naopako?
Tijem nemoj nitkore sumnjom se tom trudit,
zač otac taj more pritegnut i osudit;
i svojom prijazni taj otac po sve dni
i kara i blazni, kako se njemu mni. (157–200)

U okviru toposa neizrecivosti, uvriježena kad je riječ o odnosu Bog – čovjek, reflektira se, dakle, o mjestu čovjeka u Božjemu naumu, o nemogućnosti da se spoznaju Božji planovi, pa i o uzaludnosti takvoga pokušaja, ali ponajprije o paradoksima koji muče i pojedinca-vjernika i teologiju. Citirane stihove zasigurno ne valja shvaćati isključivo kao iskaze autorovih osobnih nedoumica i propitivanja, jer su problemi što ih oni formuliraju problemi koje vidi i, naprimjer, starozavjetni Job; to su problemi kojima se bavila (a bavi se još i danas) službena teologija. Međutim, takva propitivanja, pa bila ona i u visokoj mjeri naslijeđena i konvencionalizirana, inače su vrlo rijetka u prostoru lirske religiozne pjesme i, čini mi se, u svakom slučaju neočekivana u pjesničkoj parafrazi Očenaša.

Četvrta prošnja u parafrazi glasi: »vazdašnji otče kruh daš nam ti daj danas«⁵ (205). Što se misli pod *kruhom svagdašnjim*, i pod onim *danas*, pitanje je koje je Crkva različito tumačila. Dok je u novije vrijeme prevladalo tumačenje da kruh svagdašnji doista znači elementarne egzistencijalne potrebe, da se, dakle, misli doslovno, u prvim stoljećima kršćanstva (naprimjer, u sv. Jeronima), kruh svagdašnji iz Očenaša tumačio se iz eshatološke vizure. To bi dakle bio kruh spasenja, kruh života, ili, kako kaže Isus za sebe u Iv 6,35, euharistijski kruh.⁶ Na takvome se shvaćanju kruha temelji i Vetranovićeva parafraza četvrte prošnje Očenaša. Kruh života pak motivski se nadalje dopunjuje nizom antiteza izvedenih iz opreke zemlja

⁵ Pretpostavljam da bi u navedenom retku »kruh daš« valjalo čitati kao »kruh naš«.

⁶ V. o tome u Rebić 1995, str. 67–74. V. i u komentarima u Jeruzalemskoj Bibliji 1996, str. 1401 i 1515.

— nebo. Vetranović ne preže od toga da podsjeti na pakao, a osobito evocira sliku čovjeka kao onoga koji stoji između neba i pakla. To je komponenta koju Očenaš, barem na prvoj razini, izvorno ne posjeduje. Motiv pakla, već spominjan u parafrazi, prisutan i inače u Vetranovićevu pjesništvu, rabi se redovito u svrhu moralno-didaktičke pouke. Prisjećanje na ljudsku grešnost nastavlja se poticajem na pokajanje te se u tome kontekstu apostrofira Isus. Evocira se evanđeoska epizoda u kojoj se kazuje kako je Isus nahranio mnoštvo, potom slijedi molitva, kolektivna, i to opet za onaj kruh koji nam daje vječni život. U parafraziranju navedenoga retka, dakle, usprkos tome što se Očenašem moli i za namirenje osnovnih životnih potreba, Vetranović niti jednom ne spominje ovozemaljske potrebe.⁷

»...ter naše sve duge odpušti i prosti« (272), parafraza je sljedeće prošnje, koja obuhvaća gotovo sto trideset stihova (do 400. stiha). U amplificiranju druge prošnje Očenaša (»dodi kraljevstvo tvoje«), spominjali su se crkveni raskol, nered u Crkvi, ratovi i Turci. U parafrazi pete prošnje opet se polemički govori o nekim aktualnim društvenim i političkim zbivanjima i o sustavu vrijednosti koji vlada suvremenim svijetom. Tako se kaže da je »vas svijet saj zapleten u zlobi...« (stih 276). Riječ je o konstataciji koju poznajemo i iz drugih Vetranovićevih pjesama, dakle o autocitatu, koji pak svoje podrijetlo može vući i iz izvora kao što su Knjiga o Jobu ili psalmi, a onda i propovijedi, moralno-didaktičko i satirično pjesništvo ili moralistički traktati. No čini mi se da navedeni iskaz o posvemašnjoj zlobi, bez obzira na to što u ovoj parafrazi izostaje podrobnije kontekstualiziranje, barem djelomice aludira i na svjetovna zbivanja u sredini u kojoj je autor živio. Jednako se to odnosi na tvrdnju o socijalnoj neosjetljivosti i bogatima,

ke plačne sirote od svoga odiru;
a kamo da druga, i žedna i lačna,
oproste od duga i tužna i plačna (278–280),

kao i na iskaz o nepravdi koja vlada svijetom:

Mala bi toj bila, nu je druga veći jad:
pravda je zaspala i nije je vidjet sad,
ner stoji sijeh dana ne vijem gdje u krovu,
daleče prognana; zaman ju tijem zovu,
u krovu zač stoji i neće da čuje,
da joj se jad zbroji, u kom svijet tuguje. (281–286)

pri čemu se evocira antropomorfizirana slika pravde kao božice s ma-

⁷ Slično je, uostalom, i u Dimitrovića, u kojega se o kruhu svagdašnjem također govori kao o isključivo duhovnoj hrani odnosno kao o Božjoj prisutnosti.

čem, baštinjena iz antike. Osuđuju se, uz to, korupcija i mito:

i sud se ne more bez mita imati;
i tko ima imati, togaj sud poziva,
pravedan da plati, a dužan da uživa. (298–300)

Osuda potkupljivosti provlači se kroz brojne Vetranovićeve pjesme, od kojih čak mnoge na prvi pogled nemaju mnogo toga zajedničkoga: naprimjer, u drugome *Remeti* (stihovi 317–340) i u pjesmi *Svijet i moje pjesni*:

Zač tko trud zadaje ne imavši razloga,
sam dužan ostaje, gdje tuži svakoga.
A pravdu skrio je sviet ter je sud za ludu,
za što prav ne smie riet razloga na sudu;
zač se sud prodava i sud se kupuje,
i za krivca dava, vaj tko se prav čuje... (*Svijet i moje pjesni*, 101–106)

U parafrazi se, potom, aludira i na *visoku*, međunarodnu politiku, koja se također podvrgava osudi jer je vode »dvodupli jezici« (stih 303). U pitanje se dovode aktualne i svjetovne stvari, koje su vezane uz pojedinačni i kolektivni moral i uz politiku, dakle uz ono što ne pripada eshatologiji. Polemičan stav spram raznih moralnih devijacija nastavlja se osudom Crkve:

Ne samo svjetovni u tomuj porazu
ma jošte crkovni timiem se zlom pasu,
a navlaš sieh dana taj se zled prigodi,
da vezan vezana driešeći slobodi!
Mnim takoj ki vežu i takoj ki drieše,
da većma vez stežu i većma sagrieše... (365–372)

Kritike upućene Crkvi i kleru u dubrovačkoj su književnosti pisanoj hrvatskim jezikom inače vrlo rijetke. Gotovo da ih i nema drugdje osim u pjesništvu Mavra Vetranovića. Književni povjesničari rado ističu njegove stihove koji napadaju visoke službenike Crkve iz pjesme *Moja plavca*:

Tijem recte za ljubav, čemu se nadate,
crkovnu koji plav lupeški vladate?
gdi je pravda, gdi je razlog, ali ste sebe van,
gdi je duša, gdi je bog i gdi je sudnji dan?
Ako vi scijenite da ćete umrijeti,
što takoj plijenite boži stan na svijeti? (103–108)

a slična je osuda prisutna i u nekim drugim Vetranovićevim pjesmama.

U parafrazi Očenaša kritika se Crkve osvrće i na papu. Pritom se rabi u kršćanskoj ikonografiji uobičajena slika pastira i stada. Tako je papa pastir »u velikom nemiru ki obor svoj vlada« (374), a stado nema pokoja te postaje sve manje i manje. Čini mi se da se navedeni reci, u kojima se ne

kaže precizno zašto je »pastir« »u nemiru« i zašto mu je »stado« sve manje, dadu tumačiti dvama uzrocima, međusobno povezanima: i unutrašnjim slabostima Crkve, osobito Rima, kao i onima koji Crkvu ugrožavaju otpadništvom od katoličke vjere (protestantizam). Osuda stanja u Crkvi, izrečena metaforom nemarna pastira i ugrožena stada, u parafrazi završava molitvom Bogu da štiti i čuva stado i pastire te se, u molitvenome tonu, prelazi na sljedeću prošnju.

»Još otče ne moj nas, ako se podoba, / uvesti u napas po sve dni do groba« (401–402), moli se dalje. Ovoj prošnji slijedi zanimljiva kazivačeva ograda, koja bi mogla biti posve konvencionalna, ali bi mogla sugerirati i sklonost provjeravanju pojedinih kršćanskih *istina*:

Nu ne dim ja takoj, prislavna tvoja vlas
do vieka da stvor tvoj uvodi u napas,
ner tvojom oblasti dopustiš kad godi,
da človlak s napasti trudan boj provodi... (403–406)

Prošnja Bogu da sačuva od napasti podvrgava se trenutačnoj, kratkotrajnoj sumnji. Premda vrlo blago, gotovo kao da je slučajno izgovoreno, u pitanje se dovodi sama srž kršćanske vjere. Vetranovićevo pitanje, ukoliko ga neznatno preformuliramo, glasi: kako to da Bog dopušta da postoji zlo, a pojavljuje se kao jedno od važnih pitanja kršćanskoga nauka, pa i kao kamen smutnje teolozima. U parafrazi, nakon pitanja, slijedi obrana vlastite sumnje, pa čak i ustuk od nje, no to nije jedino mjesto, ni u parafrazi Očenaša, ni u Vetranovićevu pjesničkome opusu općenito, gdje se iskazuje čuđenje nad nekim kršćanskim zasadama, a nisu rijetki ni iskazi koji upućuju na osjećaj zbunjenosti što se javlja pri sudaru svakodnevnoga života i kršćanskoga učenja. Svakako, riječ je o sumnjama koje se ne uklapaju u stereotipnu sliku o Vetranoviću što je posreduje književna historiografija, a prema kojoj je Vetranović pravovjerni moralist koji radije propovijeda nego što propituje.

Dalje se motiv napasti u parafrazi razrađuje konkretnije, određivanjem njezina podrijetla. Čovjeku je, prema Vetranovićevoj pjesmi, namijenjeno da živi boreći se s tri stvari. To su *đavao*, *svijet* i *naša put*. Dok su sve tri kategorije obavezne u kontekstu kršćanskoga učenja, te se nerijetko o njima govori kao o pogubnima i u drugim Vetranovićevim pjesmama, ono što slijedi ipak može začuditi. Tvrdi se, naime, da je samo jedno jače od toga trojega:

Dim, da je človlak zao, od koga narav svoj
gorči je ner đavao u jami pakljenoj... (447–448)

Motiv »zla človjeka« opetuje se i nekoliko stihova dalje, u parafraziranju posljednje prošnje Očenaša, kada iskaz poprima oblik molitve:

Tiem otče, upasti ne daj nam doli tač
u propas napasti, bezgrješni gdi je plač,
nego li izbav' nas i čuvaj i bljudi
svieh zala po viek vas a navlaš zlieh ljudi... (453–6)

Zašto inzistiranje na »zlim ljudima« kao najvećoj opasnosti? »Zli ljudi« mogli bi biti tek konceptualni protivnici. Ipak, sudeći prema nekim drugim Vetranovićevim pjesmama, upozorenje na zle možda ipak referira na konkretne ljude koji su okruživali Vetranovića. Njegovi se lirski subjekti nerijetko žale na »zle ljude«, na probleme koje oni zadaju te često bivaju polemični spram njih. Takvi se stihovi javljaju, naprimjer, u parafrazi psalma *In te domine spero*, ili u *Pjesanci spurjanom*, gdje se optužuje »a navlaš človjek taj, koga sam ja poznal« (stih 191).

Premda je često teško razlučiti gdje se to u Vetranovićevu opusu aludira na zbilju i, možda, na konkretne ljude, a gdje je riječ o fikcionalnome napadu ili žalopojkama, mnogo je stihova koji bi se dali tumačiti ne samo kao deklarativan prezir spram *ovoga* svijeta, nego kao reakcija na zbiljske sukobe.

Prošnja iz Očenaša, koja kaže: »Izbavi nas od zla«, načelna je i utoliko je u nju moguće upisati različite sadržaje. Vetranovićev je kazivač, dakle, precizniji: ne govori o zlu kao o apstraktnoj kategoriji, niti ga, nakon kratkotrajne, ranije izrečene sumnje zanima teološki aspekt zla. Premda ne kazuje koji su to ili kakvi su zli ljudi, ipak je u određivanju pojma zla iz Očenaša znatno određeniji nego što je to prototekst, što je u skladu s pretpostavkom da je Vetranovićeva parafraza tijesno vezana uz ljude i uz društvo u kojemu je nastala.

Iz kratke rekonstrukcije Vetranovićeve parafraze nadaje se nekoliko zaključaka. Kao što je rečeno, parafraza je ispjevana kontinuirano, bez oštih rezova pri prelaženju na parafraziranje sljedećega retka Očenaša. Kao i u mnogim drugim Vetranovićevim pjesmama, i u ovoj se miješaju motivi različita podrijetla, od ekskluzivno teoloških do posve svjetovnih. Tako se, naprimjer, s jedne strane reflektira o pojedinim Božjim atributima, a potom se govori o turskim osvajanjima. Jednako tako, u parafrazi se izmjenjuju različite govorne procedure i tonovi. Kao što se s lakoćom prelazi s iskaza koji svoje podrijetlo vuku iz teoloških traktata na one koji komentiraju aktualna povijesna zbivanja, tako se iskaz modificira iz molitvenoga u polemički, iz tona tužaljke u ton gotovo ekstatičnoga obraćanja Bogu i obrnuto.

Kazivač se Vetranovićeve parafraze profilira kao lirsko »ja«, ponajprije religiozno, koje se katkada pretvara u kolektivno »mi«. Potonje (»mi«) dijeli s Očenašem, pa i općenito s molitvom, odnosno, s kolektivnim »mi« iz srednjovjekovne i pučke religiozne lirike. Ponekad, čak i kada kaže »ja«, ipak iskazuje opća mjesta kršćanske pobožnosti, koja su personalizirana samo na gramatičkoj razini. Kazivač Vetranovićeve parafraze tako ipak nije koherentan, nego je raspršen između različitih gramatičkih lica i različitih tipova iskaza. On je zaokupljen i teološkom problematikom i vlastitom religioznošću, a i jedno i drugo, čini se, vidi u uskoj vezi s društvenom i političkom zbiljom. On reflektira, argumentira i polemizira sa svijetom oko sebe, što je posve uobičajeno za brojne Vetranovićeve pjesme, ali je ipak neuobičajeno za onodobnu hrvatsku religioznu liriku.

Podsjećam ovdje na ranije spomenutu Užarevićevu podjelu, po kojoj se sve želje i molbe u *Očenašu* distribuiraju tako da se prvi dio odnosi na Oca (Boga), a drugi na čovjeka i zemlju. Podjela na zemlju i nebo, ključna premisa svijeta Vetranovićeve pjesme, realizira se u parafrazi Očenaša kroz tipične, već spomenute antiteze: svjetlo i tamu, dan i noć, gore i dolje, dobro i zlo, vječno i prolazno, bezgrešno stanje i grijeh. No dok je u Očenašu apel usmjeren prema Bogu, u Vetranovićevoj se parafrazi apelira i na ljude te pjesma mjestimice, uz komponentu didaktičnosti, zadobiva i polemičan ton.

Oslonimo li se isključivo na broj stihova, utvrdit ćemo da je više prostora u pjesmi posvećeno refleksijama o Bogu i nebu i molitvenim dionicama nego problemima na zemlji. U parafrazi se, kao i u znatnome dijelu religiozne lirike u renesansnome Dubrovniku, rabe modusi glasnoga govora, pri čemu se fingira razgovor s Bogom ili se preuzimaju različite govorne procedure kršćanskih obreda (ispovijest vjere, ispovijed, kajanje, molitva). Pa ipak, za razliku od Dimitrovićeve parafraze ili za razliku od nekih drugih Vetranovićevih religioznih pjesama, naprimjer pjesama posvećenih Kristu ili Bogorodici, koje su gotovo u cijelosti ahistorične i prostorno neodređene te se tiču isključivo sfere pobožnosti, pa i općenito za razliku od religioznih pjesama dubrovačkih pjesnika 16. stoljeća, Vetranovićeva je obrada Očenaša ipak bitno drugačija upravo po tome što se bavi i ovozemaljskim stvarima. Premda ih ona promatra iz perspektive njihova odnosa prema Bogu i prema onostranome, današnjemu se čitatelju nameće dojam da su upravo ljudi i ovozemaljska, povijesna, politička zbivanja, središte zanimanja te parafraze. Vetranovićevi se komentari tiču političkih i moralnih pitanja suvremenoga društva, tiču se podjednako i nekih ustanova sekularnoga društva kao i Crkve, a ti su komentari nerijetko izrečeni tonom polemike, obračuna i neslaganja. I upravo se po tome parafraza

Očenaša izdvaja iz niza religioznih pjesama, koje nisu, barem ne izravno, zainteresirane za aktualnu zbilju.

Premda je već spomenuto, još jednom valja istaknuti da kazivač Vetranovićeve parafraze, osim polemičnosti spram svijeta u kojemu nastaje, mjestimice dopušta narušavanje neupitne pobožnosti. On si katkada priušti sumnju, premda kratkotrajnu, u Božji naum (pita se, naprimjer, kako Bog može trpjeti toliku nepravdu ili kako to da uvodi u napast). Premda su to pitanja kojima su se bavili najistaknutiji autoriteti Crkve, religiozna se lirika uglavnom nije bavila takvim sadržajima, nego je to prepuštala nekim drugim diskurzima. I po tome ova parafraza izlazi izvan okvira u kojima se kreće glavnina onodobnoga religioznog pjesništva.

Stoga bi se moglo zaključiti da je Vetranovićeva *Pjesanca vrhu očenaša* obilježena interdiskurzivnošću: ona polazi od molitve te molitvene obrasce djelomice i zadržava, no na sebe preuzima i neke od funkcija refleksivne pjesme, lamenta i satire. Komentari povijesnih zbivanja i različitih društvenih fenomena približavaju je donekle i onome tipu tekstova koji se danas, dopustimo li si anakronizam, svrstavaju u publicistiku. U najmanju ruku, moglo bi se reći da parafraza probija granice religiozne lirike i postaje donekle angažiranim komentarom zbilje. Uostalom, takve su mnoge Vetranovićeve pjesme, pa se Očenaš nadaje kao pjesma u znatno većoj mjeri određena pripadnošću jednoj autorskoj poetici, nego što bi bila određena prototekstom ili pak isključivo vjerskim nakanama. Vetranovićev *Očenaš* nije, dakle, pjesma koja se zadržava na religioznim motivima i na iskazivanju različitih oblika pobožnosti, nego uvelike nadilazi i okvire molitve i okvire lirske religiozne pjesme.

Molitva je Gospodnja, kako potvrđuje Vetranovićeva verzija, uvijek nedopjevana. Ona nije molitva koja je izmoljena do kraja, jednom za svagda, nego je svatko moli za sebe i ubacuje u nju bilo dio vlastite intime, bilo brigu, konceptualnu ili stvarnu, za svijet.

Ora et labora, krilatica je pod kojom je živio benediktinski red, kojemu je pripadao i Vetranović. Kad je riječ o njegovu Očenašu, primjerenije bi bilo parafrazirati krilaticu i reći: *ora et scribe*.

Izvori

Dimitrović, Nikola 1873. *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*. SPH knj. V. Zagreb : JAZU.

Jeruzalemska Biblija 1996. Ur. A. Rebić, J. Fućak i B. Duda. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.

Vetranović, Mavro 1871. *Pjesni razlike*. SPH knj. III. Zagreb : JAZU.

Literatura

- Katekizam Katoličke Crkve* 1994. Zagreb, Hrv. biskupska konferencija: Glas koncila.
- Opći religijski leksikon* 2002. Glavni urednik A. Rebić. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Rebić, Adalbert 1995. *Očenaš. Molitva Gospodnja*. II. izd. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Užarević, Josip 1994. Struktura Očenaša. *Književna smotra*. God. XXVI, br. 92–94, str. 84–91.

Vetranović's "Poem on the Lord's Prayer"

Summary

This article considers Vetranović's "Poem on the Lord's Prayer" against the Lord's Prayer and describes the way in which the prayer is magnified into a religious lyric poem. Besides various theological and religious themes, this poetic paraphrase touches upon current affairs and secular issues (the emergence of Protestantism, the Turkish conquest, different social anomalies such as corruption, etc.) The tone employed by Vetranović is often polemic. The article concludes that, on one hand, this poem oversteps the boundaries of a prayer, and that, on the other, it also oversteps those of a lyric poem. It goes to show that "Poem on the Lord's Prayer" is more emblematic of Vetranović's poetics than of the poetics of the religious lyric poem of his time.

Ključne riječi: Mavro Vetranović, Očenaš, parafraza, lirska religiozna pjesma
Key words: Mavro Vetranović, Lord's Prayer, paraphrase, religious lyric poem